

ДРУГИЙ (І ОСТАННІЙ) ЛИСТ ДО ПРОФ. ГРИГОРІЯ ГРАБОВИЧА

Високошановний пане Професоре!

Наприкінці минулого року я надрукував у газеті “Літературна Україна” адресований Вам лист під назвою “Дещо про гуманізм Тараса Шевченка”. Прошу, коли Ваша ласка, іще раз уважненько його перечитати. Ось повний текст.

Дорогий пане Професоре!

Не так давно, під час презентації Вашої книги “Тексти і маски” в Харківському університеті, Ви цікаво говорили про ті “тектонічні зрушення”, які відбуваються сьогодні в українському літературознавстві. Тоді я спитав Вас: у чому саме Ви їх вбачаєте? Ви відповіли, що йдеться найперше про “розкріпачення” думки. Я погодився. Насамкінець ми з Вами обмінялись подарунками: я із задоволенням подарував Вам свій сквородинський семінарий, а Ви люб’язно подарували мені “Тексти і маски” (з гречною присвятою). Не знаю, як у Вас, а в мене залишився теплий спогад про ту нашу зустріч. От тільки боюся, що наші уявлення про “розкріпачення” не в усьому збігаються. Принаймні деякі форми “розкріпачення”, що їх демонструє редагована Вами газета “Критика”, годні збити з пантелику не тільки мене, а й кого завгодно. Ось приклад.

У липнево-серпневному числі “Критики” за 2006 рік Софія Грачова та Степан Захаркін роблять коротенький огляд матеріалів одинадцятого тому “Збірника Харківського історико-філологічного товариства”, чю редакційну раду я маю за честь очолювати. Згідно з нехитрою методою: оцей пише про оце, а отой пише про оте — Ваші оглядачі сьак-так спромоглися віднотувати зміст книги, як не брати під увагу того, що гарну статтю Анни Соколенко “Полонізма у творах Осипа Туряньського 1920–30-х рр.” вони десь “загубили”. Мабуть, стаття Соколенко опинилася якраз на лінії поділу “хто про що пише” між Грачовою та Захаркіним, і ці двійко на манір конотопського писаря Пістряка, переламавши лозину навпіл, стратились на рахубі. А загалом, усе досить скромно й прісно. Такий собі “нульовий рівень письма”. Тим часом моя стаття викликала в оглядачів просто нездоланний потяг до риторики. Цитую. “Стаття Леоніда Ушкалова “Гуманізм Тараса Шевченка”, написана для “Шевченківської енциклопедії”, є класичним прикладом пошуку чорної кішки в темній кімнаті. Безперечно, стаття засвідчує об’єктивний поступ українського літературознавства з часів авторового попередника Миколи Сумцова (який умів створювати наукові проблеми на рівному місці): по-перше, воно вже навчилось подеколи відрізняти кішку від мишки (отже, має деяке уявлення про об’єкт пошуку); по-друге, воно неабияк удосконалило свій аналітичний інструментарій: ідеться вже як мінімум про дискурс кішки і парадигму кімнати. Але результативність заходу від цього, на жаль, не підвищилася”.

Коли б я був головним редактором “Критики”, дорогий пане Професоре, то, слово честі, платив би за такі рядки подвійний гонорар. Справді, яке багатство інформації! Ви ж бо зрозуміли, про що саме я писав, чи не так? А які образи! Яка синтакса! Який “аналітичний інструментарій”! Тут і “дискурс”, і “парадигма” —золоті ключики до всіх таємниць Усесвіту. А особливо оті “кішки-мишки”... На їхньому тлі навіть найделікатніші інструменти сучасних гуманістичних студій на взір “гінекологічного дзеркальця” Люс Ірігаре видаються щирим примітивом. До речі, якби Ваші оглядачі бодай раз завітали до моєї хати, чи то пак, до “парадигми”, то вони б знали, що її повноправний господар кіт Еней — білий, мишей зроду не ловив, а шукати його нема жодної потреби, бо він ревний прихильник філософії “тут-буття”.

Звісно, я чудово розумію, що Ваших оглядачів жодним робом не обходить ані проблематика моєї статті, ані розвиток українського літературознавства. Зрештою, нехай би їхня писулька була виявом, скажімо, “цинічного розуму” або ще якоїсь моди, я б із розумінням поставився до позиції “Критики”. Але ж ні. Звичайнісінька дрібна капость. Утім, її підложжя досить-таки цікаве. І ось у зв’язку з ним дозвольте, дорогий пане Професоре, розказати Вам одну історію, персонажем якої виступили й Ви.

Десь на початку 2003-го року мої київські колежанки з академічного Інституту літератури, прекрасні знавці творчості Шевченка Ніна Чамата й Валерія Смілянська звернулися до мене з проханням підготувати для “Шевченківської енциклопедії” статтю “Гуманізм”. Правду кажучи, я не був готовий до такої пропозиції, бо мав під ту пору аж надто багато біжучих справ. Відтак я не погодився. “Дуже шкода, — почув я у відповідь, — бо коли Ви не спробуєте написати, тоді цієї статті в енциклопедії, мабуть, просто не буде”. І ось тут, дорогий пане Професоре, я згадав Вас, точніше, Ваше бачення “Шевченківської енциклопедії”. Пригадуєте, колись Ви писали, що з огляду на невтішний сьогочасний стан української науки про літературу

такі питання, як “гуманізм Шевченка”, коли вже й варто розглядати, то не по суті, а скорше в історично-бібліографічному ключі. Мовляв, “інтерпретація на базі хистких, еkleктичних, або просто-таки ще не перетравлених позицій не дасть бажаних результатів і не буде по суті різнитися від “Шевченківського словника”. А хто серйозно читає цей словник, щоб довідатися про ‘гуманізм’ Шевченка?” Іншими словами, Ви стверджували, що ніхто з українських учених не годен по-людському написати статтю “Гуманізм Шевченка”. На Вашу думку, це можна буде зробити десь там, у світлому майбутньому. Я не згірше за Вас знав стан справ у нашій літературній науці. Та, з другого боку, мені ніколи не грів душу надмірний скепсис. Я намагаюсь не забувати мудрих слів Сковороди: бачити в житті одне тільки погане — значить бути схожим на ту муху, котра ніяк не може втриматись на дзеркальній поверхні й повсякчас сповзає на маргінеси, тобто на якусь грубу матерію. Так чи ні, я не став комплексувати з приводу статті Євгена Шабліовського “Гуманізм Т. Г. Шевченка”, вміщеної в “Шевченківському словникові”, не став за Вашою порадою на манір героїв Панаса Мирного чекати “слухного часу”, доки хтось там “перетравить позиції”, а вирішив спробувати написати розвідку під назвою “Гуманізм Тараса Шевченка”. Почалась робота, в ході якої мені дуже допомогли поради й критичні зауваження моїх дорогих колег з академічного Інституту літератури та Харківського історико-філологічного товариства. У будь-якому разі, стаття “Гуманізм Тараса Шевченка” — це наслідок наших спільних зусиль зрозуміти природу доволі складних речей. Публікуючи свою розвідку в “Збірникові”, я сподівався на продовження конструктивного діалогу.

І як же відгукнулася на появу цієї статті газета “Критика”, чіім головним редактором є Ви, досвідчений шевченкознавець Григорій Грабович? Отією писулькою, в якій наздогад буряків сказано, що розглядати Шевченка як гуманіста немає жодних підстав? Ви, дорогий пане Професоре, будши головним редактором, спробуйте при нагоді втовкмачити своїм оглядачам, що фраза Конфуція “шукати чорну кішку в темній кімнаті” означає “шукати те, чого нема”. Отож воно й виходить, що коли Микола Сумцов 1915 року, не спитавшись поради в розумників із Вашої газети, написав був статтю “Гуманізм Шевченка”, то він створив “проблему на рівному місці”. До речі, “рівне (читайте: “порожнє”) місце”, на якому Микола Сумцов буцімто “створив проблему”, — це відповідні праці Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Емілія Дюрана, Івана Франка, Александра Брюкнера, Карла-Емілія Францоza, Сергія Єфремова та всіх інших, хто розглядав творчість Шевченка в гуманістичній стратегії ще до появи сумцовської статті.

Звісно, академік Микола Сумцов, як і всі ми, міг помилятися. Та, на відміну від Ваших оглядачів, Сумцов був поважний чоловік і непогано знався на творчості Шевченка. Принаймні він написав понад три десяткі шевченкознавчих розвідок (пригадайте хоч би величезну статтю про Шевченка в енциклопедичному словникові Брокгауза та Єфрона), а сумцовський “Покажчик тем для студій над Шевченком” налічує півтори сотні позицій з відповідною бібліографією. Чи, може, Ви вважаєте, що для оглядачів “Критики” старий як світ закон: “Ne sutor ultra crepidam” (себто по-нашому: “Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся” — у малярство й поготів!) — не має жодного значення і вони можуть запросто казати геть усе, що слина на язик принесла? Наприклад, про “воно”, тобто про українське літературознавство: “воно вже навчилося...”, “воно неабияк удосконалило...” Цікаво тільки знати, чому Микола Сумцов та Леонід Ушкалов — це “воно”, а Григорій Грабович — “не воно”? Невже наслідком “тектонічних зрушень” між Вами та мною пролягло якесь провалля?

Вибачайте, дорогий пане Професоре, за трохі грайливу неакадемічну стилістику мого “дружнього послання”. Не стріляти ж, їй-Богу, по горобцях із гармати. В академічному стилі я писав 2003 року свою статтю. А прочитавши її, неупереджений чоловік зможе сам судити і про академіка Миколу Сумцова, і про українське літературознавство, і про Вас, і про мене, а головне — про гуманізм Тараса Шевченка.

З пошаною — проф. Леонід Ушкалов

По-моєму, дорогий пане Професоре, треба мати напрочуд розвинену фантазію та ще й неабиякі фобії, щоб добачити в моєму листі “донос” (sic!), як це робите Ви у своїй нещодавній відповіді на сторінках “Критики”. Та й Ваші, мовляв Хвильовий, “красномовні й пікантні” розважання щодо моєї статті про гуманізм Шевченка мають до її змісту (і до суті проблеми) приблизно такий самий стосунок, як “Казання святого Кирила” Стефана Зизанія до справжньої гомілії Кирила Єрусалимського. Бо той наш славний Зизаній-Кукіль, як писав колись Теофілакт Лопатинський, почав був нібито тлумачити святого Кирила, а далі “пішов, куди схотів, а на

Кирила більше й не оглянувся”. Так само й Ви. Щоправда, слід віддати Вам належне — півроку Вашої подвижницької праці таки увінчалися успіхом: з Божою поміччю Ви трохи поскубли теорію “соціалістичного гуманізму”. Навіщо? То вже інше питання. До того ж, у Вашій розлогій публікації не може не імпонувати початок. Маю на думці подану в ролі епіграфа репродукцію Шевченкової картини “Кара шпіцрутенами”. Дуже мило, ба навіть зворушливо, що якраз шпіцрутени постають для Вас символом академічної полеміки. Але я не про це.

Нещодавно проф. Владзімеж Вільчинський — автор знаного польського “Лексикону української культури”, що вже втретє буде виходити друком, — писав мені: “Попит на українську тематику в Польщі росте. Він автентичний, не кон’юнктурний. Звісно, тиражі видань невеликі, але їх культурний резонанс значний. Їх рецепцію (Андрухович та інші ‘західні’, Ваш Жадан, Забужко) вже можна порівнювати з відгуками на західні твори”.

Мені було дуже приємно це читати, тим паче, що двоє з названих тут авторів — Оксана Забужко та Сергій Жадан — мої старі добрі знайомі. А трохи далі проф. Вільчинський згадав і про наш сюжет: “Я читав Вашу дотепну репліку в грудневій “Літ. Україні”. У польському літературознавстві немає цієї роздільності: ‘материкове’ й ‘заморське’, ‘традиційне’ й ‘модерне’, — тому ми, польські україністи, не розуміємо української ‘війни’. Про це ми говорили недавно з проф. С.Козаком та проф. Стефанією Андрусів (Люблін)”.

Я теж її не розумію. Тому дозволю собі більше не відповідати на Вашу голобельну (чи шпіцрутенну?) “критику”, яка, кажучи словами щойно згаданої Забужко про одну з Ваших публікацій, “нижче всякої критики”. Зрештою, незабаром з’явиться друком Ваша книжка “Контексти” з повною версією статті про Шевченків гуманізм, так само незабаром видавництво “Факт” планує видати й мою книжку “Сковорода та інші: причинки до історії української літератури”, де буде вміщено також статтю із “Шевченківської енциклопедії”. І тоді нехай наші шановні читачі самі зроблять належні висновки і щодо нас, і щодо Шевченкового гуманізму.

Зичу Вам усього найліпшого, дорогий пане Професоре!

З повагою — проф. Леонід Ушкалов

P.S. А Сковорода таки дещо розумів у людях, коли писав про муху, яка не може втриматись на дзеркальній поверхні й мимохіть сповзає на маргінеси. Чи не правда?

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

— єдиний академічний

літературознавчий журнал

про українську та світову літературу.

Передплатний індекс — 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.word-and-time.iatp.org.ua

